

I НОТАРІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Бондарєва Марія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК 347.9

ДЕШО ПРО «НАЛЕЖНІСТЬ СПАДЩИНИ СПАДКОЄМЦЕВІ»

У статті висвітлюються питання визначення правової природи і суті суб'єктивного права, що їм наділяється спадкоємець після прийняття спадщини. Аналізується зміст законодавчої конструкції ч. 5 ст. 1268 ЦК України щодо «належності спадщини спадкоємцеві».

Ключові слова: спадщина, прийняття спадщини, право на спадщину.

Правосуб'єктність спадкоємця на етапі після прийняття ним спадщини описується в цивілістичній літературі через основну її складову – право на спадщину. Про певне суб'єктивне право на спадщину вказується в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Зокрема, в ч. 5 ст. 1268 ЦК України йдеться про «належність спадщини спадкоємцеві». Проте зміст такого права в Кодексі не розкривається і не уточнюється.

Більшість дослідників залишають відкритим питання сутності права, яким наділяється спадкоємець після прийняття спадщини.

Наприклад, на думку І.П. Орлова та І.П. Кухарева, прийняття спадкоємцем спадщини означає набуття ним саме «права власності на майно, яке було в наявності на момент смерті спадкодавця» [1, с. 149].

В юридичній літературі вказується і на виникнення у спадкоємця в результаті прийняття спадщини «права на спадщину, яке залежно від того, що входить до складу спадщини, в свою чергу, розпадається на ряд прав (правомочностей)» [2, с. 30, 33]. Критикуючи такий підхід, Н.І. Остапюк справедливо зазначає, що слід розрізнити право на спадщину як складову елементів спадкового правовідношення і конкретні права та обов'язки, які переходять до спадкоємця та утворюють зміст інших, самостійних правовідносин [3, с. 54]. На підтримку цього твердження можна додати, що принципово важливим тут є відмежування змісту спадкового правовідношення від його об'єкта, тобто спадщини. Зміст спадкового правовідношення змінюється узгоджено з його розвитком: «Суб'єктивне спадкове право як складова змісту правовідношення виступає як право на придбання спадщини, а в подальшому – як право на прийняття спадщини, обов'язок же інших осіб полягає в утриманні від дій, які б могли завадити спадкоємцям скористатися своїми правами» [4, с. 5].

О.П. Печений вважає, що після прийняття спадщини спадкоємець набуває «непоіменоване» майнове право, що тяжіє до речових прав. На думку вченого, захист цього права здійснюється аналогічно захисту речових прав

і права власності, тобто за правилами гл. 29 ЦК України [5].

Тож якою є правова природа належності спадщини спадкоємцеві після її прийняття?

Суб'єктивне право спадкування за своєю правовою природою є, як писав В. Нікольський, «майновим правом особливого роду... і належить до цивільних прав, як і будь-яке інше право, наприклад право власності» [6, с. 6]. В.І. Серебровський розвинув підходи до розуміння права на спадкування як суб'єктивного права: «Право спадкування – це суб'єктивне право цієї особи. Спадкове право – це сукупність правових норм, які регулюють певне коло відносин, пов'язаних із спадковим наступництвом... Можна вести мову про спадкове право в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. Спадковим правом у суб'єктивному розумінні і буде «право спадкування» [7, с. 48]. Ця теорія становить інтерес, оскільки виокремлює право на прийняття спадщини (право спадкування) як належні спадкоємцеві права до прийняття ним спадщини і право на спадщину як сукупність прав, що виникають у спадкоємця щодо спадщини в результаті її прийняття. Як зазначає В.І. Серебровський, «юридична природа права на спадкування в смислі права на придбання спадщини – доволі своєрідна. Зміст цього права полягає в наданні законом закликаному спадкоємцю альтернативної правомочності – прийняти чи не прийняти спадщину... Отже, «право на придбання спадщини» по суті зводиться до права вибору між прийняттям спадщини і неприйняттям спадщини» [7, с. 48].

Що стосується суб'єктивного права на спадщину як результату прийняття спадкоємцем спадщини, то насамперед слід виходити з обгрунтованості розмежування категорій «виникнення права на спадщину» (ч. 5 ст. 1268, ч. 3 ст. 1296 ЦК України) і «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини» (ч. 2 ст. 1299 ЦК України), на важливості якого акцентує увагу у своїх рішеннях від 11 травня 2005 року № 4-рп/2005, від 9 листопада 2011 року № 14-рп/2011 Конституційний суд України [8, с. 107]. Слід пого-

дитися з О.П. Печеним, що право на спадщину і право власності існують одночасно в одного суб'єкта не можуть, тому право власності виникає не з моменту відкриття спадщини, а набагато пізніше, зокрема щодо об'єктів, права на які підлягають державній реєстрації – з моменту такої реєстрації. Відповідно якщо особа не була свого часу суб'єктом права на спадщину, вона не може набути і право власності в порядку спадкування [9].

Послідовність виникнення у спадкоємця права на спадщину, а за ним і права власності, узгоджується зі стадійністю розвитку спадкового правовідношення і відповідною зміною правосуб'єктності спадкоємців. Але така «послідовність», на наш погляд, не є результатом трансформації одного права в інше (права на спадщину в право власності), вона свідчить про наявність двох різних суб'єктивних цивільних прав.

Підхід, згідно з яким «право на спадщину виникає у спадкоємців уперше внаслідок юридичного факту смерті спадкодавця, а право власності у спадкодавця зі смертю припиняється, у спадкоємців виникає, але не заново, в порядку правонаступництва, що досить умовно підпадає під усталену цивілістичну конструкцію «переходу права власності» в порядку спадкування» [9], на нашу думку, є занадто категоричним. Виникнення права на спадщину у спадкоємця з моменту відкриття спадщини означатиме в такому разі відсутність необхідності у прийнятті ним спадщини, а отже, одномоментність «переходу» спадщини, або презумпцію згоди спадкоємця на такий «перехід». Інакше – в разі відмови спадкоємця від прийняття спадщини – це означатиме автоматичне зникнення в нього права на спадщину.

Право на спадщину представляє, як пише Б.Б. Черепакін, «єдину сукупність прав і обов'язків, здатну перейти у порядку спадкування» [10, с. 414]. «Здатність до переходу», на нашу думку, описує потенційну можливість, надану спадкоємцям власною поведінкою, трансформувати спадкове правовідношення і набути право на спадщину. Тому потрібно враховувати особливості функціонування спадкового правовідношення на етапі до прийняття спадщини спадкоємцями. З моменту відкриття спадщини спадкоємці, що закликаються до спадкування, наділяються – і тут вже автоматично – правом на прийняття спадщини.

Право на прийняття спадщини є єдиною правомочністю спадкоємців на цьому етапі [1, с. 147].

Підтримуємо точку зору С.С. Алексєєва про відсутність прямого зв'язку права на прийняття спадщини з «матеріальними правами»: «Між ними знаходиться право на спадщину, яке є правовою сходинкою до перетворення права власності та інших «матеріальних» прав померлої особи» [11, с. 48-49]. Отже, виникнення у спадкоємця права на спадщину є результатом його власної поведінки, тобто наслідком прийняття ним спадщини. Відповідно між відкриттям спадщини і прийняттям її спадкоємцем вакуум «матеріальних» прав

на спадщину заповнюється за допомогою фікції «лежачої» спадщини, сутність якої полягає в потенційності, невизначеності «матеріальних» прав спадкоємців.

Акт прийняття спадщини в цивілістичній літературі вважають «завершальним юридичним чинником юридичного складу виникнення права спадкоємця на спадщину» [10, с. 450]. Після прийняття спадщини спадкоємець набуває вже не потенційні, а реальні права на прийняту спадщину, тобто здатність бути суб'єктом прав і обов'язків, що належали спадкодавцю. У свою чергу «праву спадкоємця на прийняття спадщини відповідає обов'язок всіх осіб, що полягає в ухиленні від дій, які б могли йому завадити скористатися своїм правом» [4, с. 6].

Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ під час формулювання висновків в абзацах 39-42 п. 1 листа «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» (далі – Лист) [12] зазначає, що виникнення у спадкоємця права на спадщину, яке пов'язується з її прийняттям, як майнового права зумовлює входження права на неї до складу спадщини після смерті спадкоємця, який не одержав свідоцтва про право на спадщину (статті 1296, 1297 ЦК України) та не здійснив його державної реєстрації (ст. 1299 ЦК України). Якщо за життя спадкодавця не набув права власності на житловий будинок, земельну ділянку, то спадкоємець також не набуває права власності у порядку спадкування.

Проте в постанові Верховного суду України від 8 квітня 2015 року зазначається, що спадкові права є майновим об'єктом цивільного права, оскільки вони надають спадкоємцям можливість успадкувати майно (прийняти спадщину), але право розпорядження ним виникає після оформлення успадкованого права власності у встановленому законом порядку [13]. Слід погодитися, що висновок, сформульований у постанові – спадкові права представлені не змістом, а об'єктом спадкових правовідношення, – є сумнівним, «оскільки достатньої аргументації у наведеній постанові не бачається» [14]. Розмежування суб'єктивного права як елемента змісту спадкового правовідношення і суб'єктивного права як складової об'єкта такого правовідношення дає змогу вирішити проблему відокремлення права на спадщину (як елемента змісту) та права власності (як елемента складу спадщини). Суб'єктивні права, що утворюють зміст спадкового правовідношення і виражають необхідність діяти, спрямовані на результат, і цінність їх полягає насамперед у можливості діяти правомірно. У свою чергу право власності, інші суб'єктивні права – елементи складу спадщини, виникають як самостійні майнові права в разі дотримання передбаченого законом спеціальним порядком їх набуття [15, с. 135].

До спадкоємця переходять лише визначені майнові права, які належали спадкодавцеві на час відкриття спадщини. Для набуття права власності у встановленому законодавством порядку спадкоємець повинен здійснити дії,

які необхідні для набуття права власності на визначене нерухоме майно (абзаци 12-13 п. 3.1 Листа).

Трансформації права на спадщину і права власності як складової спадщини можуть бути розглянуті на прикладі права власності на квартиру. Конституційний суд України зазначає, що юридично забезпечена можливість власника здійснювати правомочності щодо володіння, користування та розпорядження належним йому майном не може виходити за межі, встановлені правовими нормами, які регулюють відносини у сфері власності [8, с. 107].

Зміст правомочностей власника становлять право володіння, право користування і право розпорядження вказаним майном. У результаті прийняття спадщини спадкоємець набуває не право власності, а право на спадщину, а ще конкретніше – право на прийняття спадщини. І саме про виникнення права на прийняття спадщини йдеться у ст. 1268 ЦК України: «Незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини». Право на спадщину в наведеному випадку означає окремі правомочності власника (володіти, користуватися майном), причому «межі таких правомочностей до певного моменту не конкретизовані» [3, с. 55], а обсяг повноважень не визначений. «У разі перевищення меж дозволеного типу поведінки уповноважена особа діє не як носій права, а як особа, якій відповідне право не належить» [16, с. 77]. Невизначеність в обсязі права на спадщину буде зберігатися до моменту закінчення строку на прийняття спадщини, оскільки саме в цей момент відбудеться остаточне визначення суб'єктного складу спадкового правовідношення, а в разі спадкування нерухомості – до моменту державної реєстрації права на неї. У такому випадку трансформація права на спадщину у право власності відбудеться з моменту його реєстрації згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року [17]. Як відомо, спадщина переходить до спадкоємців на праві спільної часткової власності, володіння, користування та розпорядження якою здійснюється тільки за згодою співвласників. А в наведеному прикладі право розпорядження квартирою виникне у спадкоємця тільки після одержання свідоцтва про право на спадщину і державної реєстрації права власності у встановленому порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Орлов І.П. Правочини в сфері спадкового права : монографія / І.П. Орлов, О.Є. Кухарев. – К. : Алерта, 2013. – С. 149.
2. Толстой Ю.К. Наследственное право / Ю.К. Толстой. – М. : Проспект, 1999. – С. 30, 33.
3. Остапюк Н.И. Нотариальная защита прав граждан на имущество, переходящее в порядке наследования / Н.И. Остапюк. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 54.
4. Инцас В.Л. Наследование как особый вид правопреемства в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.Л. Инцас. – Л., 1973. – С. 5.
5. Печений О.П. Деякі аспекти визначення складу спадщини за цивільним законодавством України [Електронний ресурс] / О.П. Печений // Теорія і практика правознавства : електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2013. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Pechen.pdf
6. Никольский В. Обь основных моментах наследования. Сравнительное изложение / В. Никольский. – М., 1971. – С. 6.
7. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В.И. Серебровский. – М. : Статут, 1997. – С. 66 (Серия «Классика российской цивилистики»).
8. Рішення Конституційного суду України від 11 травня 2005 року № 4-рп/2005, рішення Конституційного суду України від 9 листопада 2011 року № 14-рп/2011 (цит. за: Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти : монографія / О.О. Кармаза. – Миронівка : Миронівська друкарня, 2013. – С. 107).
9. Печений О.П. Деякі проблеми державної реєстрації у сфері спадкових правовідносин [Електронний ресурс] / О.П. Печений // Теорія і практика правознавства : електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/10_1.pdf.
10. Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву / Б.Б. Черепяхин. – С. 414.
11. Алексеев С.С. Предмет советского гражданского права и метод гражданско-правового регулирования. «Антология уральской цивилистики», 1925-1989. – М. : Статут, 2001. – С. 48-49.
12. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 року № 24-753/04-13 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>
13. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного суду України від 8 квітня 2015 року, справа № 6-33ц15 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43533922>
14. Печений О.П. До питання про особливості спадкових правовідносин [Електронний ресурс] / О.П. Печений // Теорія і практика правознавства : електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2013. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nauka.juacademy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Pechen.pdf
15. Козловська Л.В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія / Л.В. Козловська. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – С. 135.
16. Иоффе О.С. Пределы осуществления субъективных гражданских прав / О.С. Иоффе, В.П. Грибанов // Советское государство и право. – 1984. – № 7. – С. 77.
17. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>

Бондарева Марія Владимировна
КОЕ-ЧТО О «ПРИНАДЛЕЖНОСТИ НАСЛЕДСТВА НАСЛЕДНИКУ»

В статье освещаются вопросы определения правовой природы и сущности субъективного права, которым наделяется наследник после принятия наследства. Анализируется содержание законодательной конструкции ч. 5 ст. 1268 ГК Украины о «принадлежности наследства наследнику».

Ключевые слова: наследство, принятие наследства, право на наследство.

Bondareva Maria
SOMETHING ABOUT «HERITAGE AFFILIATION»

The article deals with the determination issues of legal nature and essence of subjective rights, which an heir gets after inheritance. The meaning of legal structure of Part 5 of Article 1268 of Civil Code of Ukraine on «heritage affiliation» to the heir has been researched into.

Key words: heritage, inheritance, a right to heritage.

Скок Лілія Володимирівна,

здобувач кафедри міжнародного приватного права
 Інституту міжнародних відносин
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК 347.65.68+961+98

**ПОРЯДОК СПАДКУВАННЯ В НІМЕЧЧИНІ:
 НОТАРІАЛЬНИЙ І СУДОВИЙ**

У статті розкрито компетенцію суду і нотаріуса щодо вирішення правових питань, пов'язаних зі спадкуванням, акцент зроблено на процедурі медіації, яку проводить нотаріус у спадкових справах у Німеччині. Сформульовано поняття «порядок спадкування» та виділено його види.

Ключові слова: спадкування, суд, нотаріус, компетенція, порядок спадкування, медіація.

Характерною відмінністю правової системи Німеччини є те, що відповідно до Цивільного укладення Німеччини [1] суди наділені основними функціями в питаннях спадкування, а нотаріуси (державні нотаріуси, нотаріуси-адвокати (у різних федеральних землях по-різному [2]) лише допоміжними повноваженнями. Не будемо давати передчасну оцінку обґрунтованості такої концепції, а спробуємо її сприйняти в контексті найважливіших деталей.

Багато вчених робили спроби висловити свої міркування щодо особливостей спадкового права Німеччини, але проблема таких досліджень полягає у спробі виділити найголовніші риси такого спадкування в дуже короткому аналізі, який орієнтований на порівняння різних правових систем. Зокрема, Г. Федіняк звернула увагу на такі аспекти: «У ФРН Закон від 28 серпня 1969 року передбачив нові правила оформлення заповідальних розпоряджень, а Закон від 14 червня 1976 року запровадив реформу шлюбно-сімейного права, яка вплинула на права спадкоємців. Зокрема, визначалося коло спадкоємців, які мають обов'язкову частку в спадщині» тощо [3]. Специфіку правової системи Німеччини загалом і спадкового права зокрема складно знайти в такому короткому аналізі.

В.В. Гуштин і В.О. Гурєєв проводили аналіз у порівнянні з правовою системою Російської Федерації, тому, мабуть, не помітили істотних, специфічних рис законодавства Німеччини,

коли зазначили: «Підставами спадкування є або заповіт (волевиявлення спадкодавця, визначає юридичну долю його майна після смерті), або закон» [4], і не звернули увагу на те, що в кн. 5 «Спадкове право» виділено окремими частинами «договір про спадкування» (ч. 4) і «обов'язкова доля (частка), що свідчить про їх відносно самостійне існування і застосування» (ч. 5).

Отже, спадкування в Німеччині можливе на підставі як заповіту, так і договору про спадкування та права обов'язкову долю (частку), а також на підставі закону.

Тому, віддаючи належне здійсненим порівняльним дослідженням інших учених [5; 6; 7], звернемо увагу на той аспект, що не завжди варто брати за абсолютну основу дослідження і позиції німецьких учених, які почали аналіз свого законодавства буквально з моменту його запровадження [8; 9], оскільки, як зазначалося раніше, до нього було внесено зміни, та з огляду на звичне сприйняття його норм такими, якими вони тривалий час традиційно застосовувалися. Наприклад, окремі німецькі вчені навіть не відносять спадкове право до цивільного права [10], а інші акцентують увагу на тих аспектах, які можуть стати цікавими лише німецьким фахівцям зі спадкового права [11; 12].

При цьому варто зазначити, що в Німеччині спадкові правовідносини є істотними за економічними показниками. Зокрема, існує така статистика: «За 2000-2010 роки по всій